

BOGÁRDI MIHÁLY

A megváltozott Budapest

Budapest átalakulásának egyetlen szakaszáról fogok beszélni: Láttam az ostrom előtt az ép házakat, majd romosan az ostrom után. Láttam a maradványok eltűnését, és egyeseket újjáépülni is. Szerencsés vagyok, mert szüleim sok mindent megmutattak, ami később elpusztult. Több alkalommal jártam a budavári királyi palotában, a Tabánban és más, nevezetes helyeken.

Egy város kialakul, megtervezik, terjeszkedik vízszintesen és függőlegesen, majd részben, néha egészen elpusztul. Ezt Budapest is jól példázza. Területén már az őskorban voltak települések. A későbbi római építmények a népvándorlás viharaiiban pusztultak el, de a középkorból is kevés maradt ránk (néhány ház a Fő utcában, Miklós torony, gótikus ülőfülkék stb.). A török világban megsemmisült a középkori és a reneszánsz-kori építészetünk (például a budavári királyi palota maradványai az alagsorban). Az 1686-os visszafoglaláskor pedig még az is elpusztult, ami menthető lett volna. A XVIII. század divatos barokk stílusában épült újjá a két város (Lásd: templomok!). Néhány copf stílusú, valamint rokokó épületünk is van: Péterfy-palota, Batthyányi téri házak. Sokkal többet láthatunk a klasszicista építészetből (Várkerület, Apáczai Csere János u., Október 6. u. Nemzeti Múzeum). Néhány ház képviseli a romantikát (Pekáry ház, Szent István téri velencei-gótizáló ház stb.). A kiegyezés utáni nagyszerű fejlődés során alakult ki fővárosunk jellegzetes, eklektikus képe (Nagykörút, Kiskörút, mellékutcák, középületek). Ennek az volt az ára, hogy eltűnt néhány igen jelentős és szép épület (például a régi Városháza). A rövid szecessziós szakaszból

csak kevés maradt ránk (például egy ház a Margit-híd budai hídfőjénél, a Móricz Zsigmond körtérnél stb.). Lechner Ödön építészete folytathatatlanak bizonyult (Iparművészeti Múzeum, Postatakarékpénztár, Földtani Intézet). Kós Károlyra emlékeztetnek az Állatkert épületei, a Wekerle-telep. A húszas-harmincas évtizedekben a Bauhaus dominált (Új-Lipótváros, Lágymányos), de a neobarokk is divatozott (rózsadombi villák). Kedves emléke ennek a kornak az ONCSA telep, a XIII. ker. külső részén lévő villanegyed.

Az ostrom utáni hetekben bejártam olyan helyeket, amiket gyerekkéjjel, vagy fiatal felnőttként már láttam. A királyi palota kétharmad része a XVIII. században épült, ezt több mint 100 év múltán Hauszmann Alajos a mai méretére egészítette ki. Az ostrom során a palota teteje, kupolája beomlott, de a falak megmaradtak. Bementem az Oroszlános Udvarból nyíló Krisztinaváros felőli szárnyba, ahol Horthy Miklós lakott (ma a Széchenyi Könyvtár feljárata). A lépcsőkanyarban két nagy gobelin helyét láttam. A lépcső alatt valami robbanhatott, mert a lépcső fel volt domborodva. Nem is mertem nagyon magasra felmenni a „kísértet-palotában”.

Lemásztam az udvar másik sarkában egy alagsori konyhába, aminek a falát Zsolnay-majolika borította, majd felmentem egy terembe. A falak annyira megmaradtak, hogy helyre lehetett volna állítani, ezt fényképek is bizonyítják. A termek szebbek voltak, mint a Schönbrunni-kastély termei. A díszeket, stukkókat, oszlopokat később levették, megsemmisítették, „a múltat végképp eltörölni” jegyében. Egy sosem-volt, modern belsőt alakítottak ki, ami múzeumnak nemigen alkalmas, de másnak még kevésbé. Új, barokkos kupola díszíti a palotát, ami alatt hatalmas csarnok van. A reneszánsz jellegű, régi kupola alatt nem volt szabad tér.

Erzsébet királyné lakosztálya a palota délkeleti sarkában volt. Innen letekintve talán láthatta is azt a házat, ami a jelenlegi Semmelweis Múzeum melletti üres telken állott. Ez a ház Schratt Katalin színésznőé, Ferenc József barátnőjéé volt. Amikor ott jártam, még állt a ház maradványa és egy kis vashíd, amin a művésznő egyszerűen átsétálhatott a palota kertjébe, nagyhirű barátjához, ha nagyritkán Budán tartózkodtak.

Az oroszlános kapu előtt állt a testőrség palotája. Bámulatos módon ez szinte sértetlenül megúsza az ostromot, mégis eltűntették. Igaz, a he-

lyén, és a Lovarda helyén jelentős feltárásokra nyílt lehetőség. Eltűnt a hosszú Lovarda (és kocsisín), ami a Szent György tér nyugati lezárása volt. A királyi palotának e térről nyílt az északi kapuja. Egyik helyiségében egy régi, nagyméretű márvány kapcsolótáblát láttam, Ganz gyár felirattal, emlékezetem szerint 1900-ból. Ipari műemlék lenne, ha ma is megvolna.

A Szent György tér és Dísz tér között a (nem nagyon szép) Honvédelmi Minisztériumnak mindössze egy kis földszintes darabja maradt meg. A Sándor-palotát viszont gyönyörűen újjáépítették, pedig csak a csupasz falai állottak. Kempelen Farkas, a híres építész és feltaláló, 1790 körül, császári parancsra egy templomból alakította ki a Várszínházat. A fából készült páholsorok, bár súlyosan sérülten, de megmaradtak. Később teljesen eltűntették a régi, szép berendezést, amit még Beethoven is láthatott. Modern belsőt alakítottak ki, túlságosan meredek nézőtérrel.

A Dísz tér felé menet egy nagyobb, üres területet látunk. Itt állott a (csúnya) főhercegi palota. Nyomtalanul eltűntették, de inkább a berendezéséért, irataiért kár.

A Tárnok utcában két középkori, gótikus lakóházat láthatunk. Egyike azoknak a ritka eseteknek, amikor a rombolás eredménnyel járt – feltárult a középkori, festett homlokzat.

A Szentháromság téren csak a régi városháza igazán eredeti. Sarkán ott ül Városvédő Pallas Athéné, aki még a saját lándzsáját se tudja megvédeni, amint azt városvédő Ráday Mihálytól tudjuk, aki egyébként sokkal hatásosabb és eredményesebb védője a városnak, mint nagynevű elődje. A Mátyás-templom (helyesebben: Nagyboldogasszony-templom) gyönyörű, de alig van rajta – benne eredeti rész. Schulek Frigyes a XIX. század végén, az akkor szokásos irányzatnak megfelelően, csupán a falakat őrizte meg. (...Majd mi megmutatjuk a középkoriaknak, hogyan kellett volna egy igazi román és gótikus épületet fölépíteni...) Csodaszép, gótikus, de valószínűleg sohasem létezett toronysisakot tervezett a régebben elfalazott, majd kibontott toronyra. Ma már nem engednék meg ekkora átépítést, de örülhetünk, hogy akkor ez lehetséges volt, mert látványosan szép lett a templom. Mögötte a Halász-bástya remek kulissza, de szintén alig múlt 100 éves. Őlében áll Szent István szép szobra, ami csodák csodájaként szinte teljesen épen

úsza meg az ostromot, éppen úgy, mint a palota előtti teraszon álló Savoyai-szobor és az Úri utcai Hadik András-szobor. A téren egy gótikusnak tűnő épületet látunk, a volt Pénzügyminisztérium épületét. Ez egyike a ritka kivételeknek, amikor a romokból újjászületett épület sokkal szebb, mint az eredeti volt. Egy plaketről közlöm a képét, aminek a felirata *Semper idem* (Mindig ugyanaz.), ami nem igaz, hiszen nem ugyanaz. Két, csúnya tornya eltűnt, homlokzata egyszerűsödött.

A mostani Hilton-szálló az eredeti, copf stílusú épületből csak a homlokfalat tartotta meg. A templom felőli és a Duna felé néző falait lebontották, hatalmas üvegfalal helyettesítették. Kétségtelen, a ritka ablakosztás nem felelt meg a szállodai céloknak, de az ország, a város leghangsúlyosabb pontján talán mégis inkább a látvány megőrzése lett volna fontosabb. Erről hosszú cikket írtam a Műemlékvédelem című folyóiratban (1976), amire Gerő László professzor reflektált, mondván: a beruházó ragaszkodott az átépítéshez és a méretekhez. A szép, modern üvegfalhoz még mindig nem tudok hozzászokni, mert túlzott magasságával szinte elnyomja a Halászbástya és a Mátyás-templom tömegét. Jó viszont a Miklós-torony és a mögötte megmaradt templom-rom belemontálása a szállodába.

A várbeli utcákat az ostrom utáni hetekben törmelék borította, csak az utcák közepén lehetett járni. Egy ideiglenes, keskenyvágányú csillivonattal hordták le a törmeléket, amivel feltöltötték a Vérmező nagyobbik részét. Itt még kisebb repülőgépeket is találunk, például úgynevezett Storch (gólya) gépeket, amik az egyetlen kapcsolatot jelentették a körbezárt katonaság számára. A Vérmező délnyugati sarkánál állott valamikor a szép Karátsonyi-palota, amit a harmincas évek végén leromboltak.

A Hadtörténeti Múzeum mellett emelkedik a Magdolna-torony, az elpusztult helyőrségi templom maradványaként. Falmaradványait lerombolták, majd egyetlen, gótikus ablakát rekonstruálták.

A Vár alatti Clark Ádám téren, az Alagút bejáratát lakóházak keretezték. Déli irányban, a Várbazár felé, főúri paloták álltak. Nem voltak különösen szépek, de a berendezésük, könyvtáruk, okmánytáruk megsemmisülése nagy veszteség.

A Várhegy mögött, a Gellért-hegy oldalában terült el a Tabán. Ezt is láttam még a lebontása előtt. Egy érdekesség: bementünk egy földszin-

tes házba és a másik oldalán a 2. emeleten bukkantunk ki, hiszen a Tabán hegyoldalban épült. Jó lett volna megőrizni ennek az egyébként elhanyagolt városrésznek egy kisebb darabját. Ma örömmel mutogathatnánk az idegeneknek és bizonyára kellemes szórakozó-negyed, lehetne, éppen úgy, mint a Bécs melletti Grinzing.

Ha már a Dunánál járunk, beszéljünk a hidakról. 1944. december 24-én a főváros körüli ostromgyűrű bezárult. Szálasi és vezérkara hősiiesen elmenekült, de az itt körbezárt katonákat, egyetemistákat, gimnazistákat esztelen ellenállásra kényszerítették. A reménytelen helyzetben a németek felrobbantották az összes hidat. A Margit-híd budai fele már novemberben (véletlenül) felrobbant, de a többi híd még állt.

A Szabadság-híd (korábbi nevén Ferenc József-híd) az egyetlen, ami csaknem eredeti állapotában maradt ránk. Csak a közepét sikerült ki-robbantani. A budai rész, mint valami hinta, lebillent, később vissza lehetett emelni a helyére. Jól látható, hogy a pesti rész korlátai még az eredetiek, a középrész és a budai rész korlátai egyszerűbbek. Átmene-tileg néhány uszályt vittek a híd közepe alá és erre fából felépítettek egy nagy állványt, az úttest céljaira. Még tankok is átmehettek e hídon! 1945. március elején én is átmentem, csodálom, hogy nagy kötésem ellenére nem igazoltattak az örök. Az Erzsébet-hidat állították helyre utoljára. Kár, hogy nem az eredeti, különleges láncrendszerű hidat rekonstruálták. A mostani híd szép, modern, de mi, akik az eredetit lát-tuk, nehezen szokhatjuk meg. A Petőfi-hidat egykor Horthy Miklós-híd-nak nevezték. Budai hídfőjében a fiumei világítótorony másolatát állí-tották fel, emlékeztetve Horthy tengerészi szolgálatára. A Margit-hídnak csak a szigeti lejárója eredeti, azt a rövid szakaszt nem robbantották fel..

Mielőtt bemennénk a szigetre, még nézzünk fel Gül Baba türbéjéhez. Még az ostrom után is egy szép, csaknem sértetlen, hatalmas villa ke-retezete, aminek a képét körbe adtam. (Wagner építész saját villája volt). Remek múzeum, kávézó lehetett volna ezen a hangsúlyos és nevezetes (zarándok)helyen.

Egy érdekes élmény. Sok évvel ezelőtt Libanonból autóztunk hazafe-lé. Törökország kellős közepén gumidefektet szenvedtünk, ujjnyi luk tá-tongott a köpenyen. Ankarában ünnep előtti hangulat. Egy lerobbant városrészben találtunk gumijavítót, aki tudott egy kicsit németül. Ami-kor megtudta, hogy magyarok vagyunk, barátságosabb lett. Később el-

meséltem, hogy Budán van eltemetve Gül Baba, a bektási dervisrend valamikori, tiszteletre méltó, szent főnöke. Mire a fiatalember két fotelt hozott, bekapcsolta a tévét és teával kínált bennünket, majd meghatottan közölte: ő a bektási dervisrend világi tagja! Igen olcsón végezte el a nagy munkát. Ezek után közölhetem minden magyar autóossal: Gül Baba a magyar autósok védőszentje, legalábbis Kis-Ázsiában.

A Kiscelli-kolostor/kastély megmaradt, de a templom beomlott. Csupasz falai izgalmas, bár szomorú képet mutatnak.

A Margit-szigeten alig sérült az Ybl-féle Margit-fürdő. Megnéztem ezt is. Márvány burkolat, remek rézszerelvények, mozaikpadló. Micsoda élmény, vonzerő lehetne, ha egy modern szállodából egy 120 éves, gyönyörű kádfürdőbe mehetnének át a vendégek! Hosszú évek múltán hirtelen lebontották, és kivágták a mellette nőtt hatalmas fát is. Több, más megszüntetett épületen kívül sajnálatos, hogy a szigeti bejárótól befelé vezető, fedett sétányt is lebontották. Ez a monarchia területén lévő fürdőtelepi építményekhez volt hasonló. A szigeti bejáró közelében egy lóvasúti kocsi állott. Közlekedni már nem láttam, hiszen már a húszas években megszüntették a lóvasutat.

És ha már a fürdőnél tartunk: meg kell említenem a török fürdőket. A Fő utcai Király-fürdő medencéje eredeti (A fürdő a jelenlegi nevét az egyik neves bérlőjéről kapta: Könignek hívták.). A Rudas-fürdő egy része rommá lett, még az alapjait is eltűntették, de a medence megmaradt. Ez a fürdő számomra különösen emlékezetes. 1944 novemberében csaknem két héten át szinte egész napomat itt töltöttem, mert itt nem volt razzia... A török fürdők félezer év múltán is zavartalanul működnek!

Az 1800-as évek elején meglehetősen szabados szokások uralkodtak a budai fürdőkben. Férfiak, nők együtt fürödtek, hiányos vagy lenge öltözékben, sőt meztelenül. Ez persze még nem lenne ok arra, hogy szabadosan viselkedjenek, de így szól a fáma. Az egyik budai fürdőben volt egy felirat:

*Für unfruchtbare Frauen sind die Bäder die beste,
Was tun nicht die Bäder, das tun die Gäste!*

Szabad fordításban: meddő asszonyoknak e fürdők a legjobbak, amit nem tesznek meg a fürdők, azt megteszik a vendégek.

Verses átköltésben (Saly Noémi–Bogárdi Mihály):

*Ha tán az asszony meddő,
Használ majd ez a ferdő,
Ha pedig ez nem elég,
Besegít majd a vendég!*

És most át a pesti oldalra: A Pozsonyi úton nemrégiben bontottak le egy szép kis romantikus villát. Kár érte! A sivar panelházak között kellemes látvány lenne.

Az Erzsébet téren állt a Nemzeti Szalon egyik oldalon szecessziós, a másik oldalon eklektikus épülete. Annyira épen maradt, hogy még az ostrom utáni években is kiállításokat láttam ott. A tér felőli oldalon, hatalmas teraszon kellemes tejcsarnok/cukrászdában lehetett megpihenni. Középen a zenepavilonban gyakran játszottak különféle zenekarok. Érthetetlen, miért kellett ezt az épület-komplexust lebontani! A tér keleti oldalán, régebbi házak helyén, ásítozik a „Nemzeti Gödör”. Bár nem csúnya, de itt fölösleges. Micsoda élet lehetett volna, ha itt épül fel a Nemzeti Színház! Sajnálatos, hogy nyomtalanul elpusztult a Kossuth Lajos utcában a Nemzeti Kaszinó. Főként a berendezéséért kár.

A Városligetben sok mindent elpusztítottak. Az Iparcsarnok hatalmas épülete súlyosan megrongálódott, de még romosan is tenispályák működtek benne. Később mégis lebontották. A helyén a Petőfi Csarnok csúnya épülete áll. Ennek közszájon forgó becenevét ki sem merem ejteni. A Felvonulási tér régen nem létezett. Az Aréna út (mai neve Dózsa György út) Városliget felőli oldalán villamos végállomás is volt. A félkör alakú teret négy, lámpatartó vas-sárkány díszítette. Egyikőjük most a Kiscelli Múzeum bejáratánál látható. Beljebb egy hatalmas, különleges szökőkút ontotta a vizet. Nyomtalanul eltűnt. Az Ajtósi Dürer sor sarkán színházépület emelkedett. Lebontották! A Damjanich utca torkolatában állt egy nem valami régi, de szép és érdekes, különleges templom. Teljesen értelmetlen volt a lebontása.

A földalatti vonalát megváltoztatták, ezzel sajnós megszűnt az Állatkerti megálló és feleslegessé vált a földalatti régi, fedett végállomása. Lebontották, pedig milyen jó lenne a játszótér mellett egy fedett hely!

A Soroksári út mentén hatalmas gőzmalmok működtek. Részben még ma is állnak, az egyikben Malomipari Múzeum látható. Régen Budapest gabona- és liszt-világhatalom volt. Ezt szolgálta a valamikori Elevátor is, a Petőfi-híd pesti hídfőjénél. Súlyosan megsérült, eltüntették. A közelmúltban megszűnt, feleslegessé vált a Vizafogói teherpályaudvar, éppen úgy, mint a Boráros tértől déli irányban volt Dunai Teherpályaudvar. Itt épült fel az új Nemzeti Színház, valamint a Művészetek Palotája. Mind a kettő belül szebb, mint kívülről. Nagyon nagy hiba volt, hogy felrobbantották a teljesen ép, régi Nemzetit (az egykori Népszínházat), mert az új színház sohasem fog olyan hangulatot árasztani, mint a régi. Különben is: ma már több mint 30 színház van Budapesten, nincsen olyan hallatlan jelentősége, ha kinevezünk egy színházat Nemzeti Színháznak. 150 évvel ezelőtt egészen más volt a helyzet.

Beszélni kellene még a Vágóhídról, a Csepeli Nagycsarnokról, a Csepeli Gyárkomplexumról, a villamosokról. Elnézést kérek, hogy így csapongtam egyik helyről, egyik épületről a másikra, de úgy éreztem, hogy tanúskodnom kell az eltűnt, eltűnőben lévő, vagy megváltozott múlttól. Egyre kevesebben vagyunk, akik még látták Budapestet épségben, látták rommá lenni és látták az épületeket újjáépülni – vagy még a nyomait is eltűnni.